

Etnološka biblioteka

Knjiga 47

Urednik
Miroslav Niškanović

Recenzenti
Dr Ivan Kovačević
Dr Dragana Antonijević

*Recenzentska komisija Filozofskog fakulteta
Univerziteta u Beogradu*

Prof. dr Vesna Vučinić
Dr Ljiljana Gavrilović, viši naučni saradnik
Dr Mladena Prelić, naučni saradnik

Uređivački odbor

Prof. dr Mirjana Prošić-Dvornić (Northwood University Midland, SAD), prof. dr Ivan Kovačević (Filozofski Fakultet Univerziteta u Beogradu), prof. dr Dušan Drljača, Beograd, prof. dr Mladen Šukalo (Filološki fakultet Univerziteta u Banja Luci, RS, BiH), prof. dr Bojan Žikić, docent (Filozofski Fakultet Univerziteta u Beogradu), dr Petko Hristov (Etnografski institut s Muzej, BAN, Sofija, Bugarska), dr Mladena Prelić (Etnografski institut SANU, Beograd), dr Miroslava Lukić-Krstanović (Etnografski institut SANU, Beograd), prof. dr Dimitrije O. Golemović (Fakultet muzičke umetnosti, Beograd)

Štampanje publikacije finansirano je iz sredstava Ministarstva nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije

NAŠ SVET, DRUGI SVETovi

*Antropologija, naučna fantastika i
kulturni identiteti.*

Uredio
Bojan Žikić

Beograd
2010

Predgovor

Zbornik radova *Naš svet, drugi svetovi. Antropologija, naučna fantastika i kulturni identiteti* nastao je na osnovu radova, predstavljenih na istoimenom naučnom skupu, koji su organizovali Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu i Centar za etnološka i antropološka istraživanja tog fakulteta u decembru 2009. godine. Organizaciju skupa, kao i štampanje ovog zbornika, finansijski je pomoglo Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, kojem se organizatori zahvaljuju na tome.

Skup je zamišljen kao analitički susret diskursa etnologije i antropologije sa diskursom naučne fantastike, uglavnom iz antropološke perspektive, naravno. Identitet, tačnije kulturni identitet, predstavlja deljeno svojstvo ta dva diskursa: baveći se ljudskim kulturama, etnolozi i antropolozi se bave kulturnim identitetom ponajviše, zapravo, u bilo kojoj formi; sa druge strane, suštinska nakana naučne fantastike jeste dočaravanje stvarnosti koja se razlikuje od sveta u kojem živimo, a sredstvo kojim se to postiže, opet, jeste konstruisanje odgovarajućih identitetskih tvorevina, koje korespondiraju, zapravo, sa našim, "ovozemaljskim" predstavama o tome šta i kako određuje neku osobu, neku grupu ljudi, sredinu u kojoj žive, način na koji se odnose prema drugim sličnim grupama, vrednosti koje su u

temelju njihovog života, odnosno kulturnog ustrojstva i društvene organizacije itd.

Autori naučnofantastičnih dela upotrebljavaju postupak konstrukcije identiteta na isti način kao što se to čini od strane pripadnika onih ljudskih zajednica, koji se legitimišu kao takvi upravo na osnovu postojanja askripcije i deskripcije (kulturnog) identiteta, pri čemu pojedinci u stvarnom svetu mogu baštiniti različite i nekada suprotstavljene identitete u sopstvenom određenju, odnosno javnom predstavljanju, baš kao što i junaci naučnofantastičnih dela bivaju predstavljeni u tom smislu na zbunjajući način, ponekad, koji može da uputi na pomisao o izvesnom oksimoronskom karakteru njihovog identiteta, a što se najčešće dá razrešiti analitičkim praćenjem kulturne komunikacije, koja se ostvaruje na taj način.

Naučna fantastika može da posluži kao nešto nalik laboratoriji etnologiji i antropologiji u tom smislu, tim pre što dozvoljava mogućnost praktično neograničenog kombinovanja svih onih elemenata, koji ulaze u konstrukt kulturnih identiteta, uključujući tu i neke, koji ne postoje u stvarnosti, ali koji, upotrebljeni sa "stvarnim" elementima identitetske konstrukcije, mogu poslužiti kao plodno tlo za naučno razmišljanje o ljudskoj kulturnoj i društvenoj egzistenciji. To je naročito bitno danas, u vremenu u kojem nas suočavaju sa raznovrsnom kvantifikacijom, sa svođenjem čitave kulture na numeričke deskripcije ljudskih aktivnosti – koje su nerazumljive i onima koji mere i nama kojima kažu da smo izmereni, a koje predstavljaju elemente za konstrukciju nekih novih identiteta, do sada neprepoznatljivih u kulturnim kognitivnim mapama, slično identitetskim tvorevinama u naučnoj fantastici.

Polje mogućih istraživanja znatno je šire od onoga, koje je moglo biti obuhvaćeno naučnim skupom i ovim zbornikom, svakako, odakle tekstovi koji su pred čitaocima predstavljaju

pokušaj utvrđivanja nekih elemenata za konstruisanje tog polja, pre, negoli davanje odgovora na pitanja, koja se javljaju u problemskoj triangulaciji antropologija-naučna fantastika-kulturni identitet.

U Beogradu, 2010. godine

Prof. dr Bojan Žikić

Владимир Рибич

Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofski fakultet, Beograd
vribic@f.bg.ac.rs

СВЕМИР КАО АМЕРИЧКИ ИМПЕРИЈАЛНИ ПРОСТОР*

Апстракт: Од педесетих година 20. века, Сједињене Америчке Државе (САД) легитимишу своју империјалну хегемонију и освајањем свемира. Последично, ова империја доживљава себе као легитимног представника човечанства. Таква слика има свој одраз и у фолклору и научној фантастици.

Кључне речи: Сједињене Америчке Државе (САД), империјална хегемонија, свемир, научна фантастика, фолклор

У Београду је настало неколико урбаних легенди којима се објашњава склапање Дејтонског споразума о окончању етничког грађанског рата у Босни и Херцеговини, а једна од њих најзначајнију улогу приписује ванземаљцима. Та легенда у својој основи има другу, много познатију легенду, према којој се остаци погинулих чланова ванземаљске посаде "летећег тањира" који се, наводно, 1947. године, срушио у месту Розвел, чувају у војној ваздухопловној бази "Рајт-

* Текст је резултат рада на пројекту *Културни идентитети у процесима европске интеграције и регионализације* (бр. 147035), који Министарство науке Републике Србије финансира у целости.

Патерсон" у Дејтону. Наиме, током новембра 1995. године, политички лидери Срба, Хрвата и Бошњака су, у поменутој војној бази, преговарали о мировном споразуму за Босну и Херцеговину, уз посредовање, надзор и притисак америчких дипломатских и војних представника. Споразум је постигнут тек након што су председницима Србије, Хрватске и "крњег" Председништва Босне и Херцеговине Милошевићу, Туђману и Изетбеговићу показана тела страдалих ванземаљаца. Препричавајући читаоцима ову легенду, новинар *Политике* Слободан Кљакић закључује:

Када су схватили колико смо сви мали у свемирском пространству и колико су било какви интереси, мерени људским аршинима, у ствари, ништавни, тројица главних преговарача у Дејтону латила су се својих пенкала и потписала аранжман о крају рата у Босни и Херцеговини.¹

Највероватније је да у основи настанка ове легенде стоји умор од сукоба различитих етнонационалних интереса на простору бивше Југославије, али и свест да политичке и културне разлике унутар људске врсте постају ирелевантне у сусрету са космосом. Не треба заборавити да је, у фантазијама о истраживању свемира, Земља третирана као планетарни ентитет, а атмосфера као "праг људског јединства" (Redfield 2002, 799).

Када су Совјети, успешним лансирањем Спутњика у октобру 1957. године, како истиче М. Џ. Питерсон, "преместили свемир из области научне фантастике и спекулације у област реалних међународних интереса", владе су се суочиле с "проблемом одређења не само шта желе да чине у свемиру, већ и каква правила за унилатералну активност и узајамну

¹ Ванземаљци у Дејтону, *Политика*, 1. децембар 2008.

интеракцију треба да преовладају тамо" (Peterson 1997, 245). Током педесетих година 20. века, већина међувладиних и транснационалних расправа о стварању закона којим ће се регулисати активности у свемиру, заснивала се на супротстављању ставова произашлих из аналогича са регулисањем правног статуса отвореног мора и националног ваздушног простора. Из прихватања аналогиче са отвореним морем проишло би третирање свемира као области отворене за приступ и коришћење свима, а коју нико не поседује, док би државама било дозвољено да примењују сопствена правила и законе на своје држављане где год би се они у свемиру нашли. С друге стране, прихватање аналогиче с националним ваздушним простором значило би да би свемир био подељен у националне сегменте који би били коришћени само уз дозволу државе у чијем се сегменту активности одвијају, док би свакој држави било дозвољено да примењује своја правила и законе на све, и странце и држављане, који би се нашли у њеном сегменту (Peterson 1997, 252).

Опредељеност за једну од ове две аналогиче била је условљена интересом две суперсиле за војни потенцијал свемира који се тицао употребе далекометних ракета с нуклеарним бојевим главама и сателита с камерама за надзирање. Совјети су на Земљи имали мањак локација за лансирање ракета одакле би могли да досегну Сједињене Америчке Државе (САД), док су Американци желели да несметано развијају и постављају шпијунске сателите којима би могли да прибаве информације о иначе веома затвореном Совјетском Савезу. Због тога су Совјети настојали да прошире своју државну територију на свемир, залажући се за аналогичу са међународно-правним регулисањем националног ваздушног простора. Насупрот томе, Американци су заступали аналогичу са употребом отвореног мора, пошто им

је било у интересу да своје шпијунске сателите поставе где год им то одговара (Peterson 1997, 252-253).

Већ током дебате у Првом комитету Генералне скупштине Уједињених Нација (УН), 1958. године, показало се да аналогија с отвореним морем има знатно више заступника, укључујући и неутралне и несврстане земље. Тако је остало све до 1961. године, када је и Совјетски Савез прихватио Резолуцију Генералне скупштине број 1721 А, којом је прописано да се међународно право, укључујући и Повељу УН, примењује на свемир и небеска тела. Такође, према истој Резолуцији, све државе могу слободно да истражују и користе свемир и небеска тела и ниједна не може да их присвоји (Peterson 1997, 254-257). Тиме је прихваћена аналогија са отвореним морем.

Међутим, показало се да аналогија са отвореним морем није сасвим прикладна за небеска тела која су у свемиру оно што су острва у океану. Зато је међународно-правни положај Антарктика послужио за нову аналогију.

Антарктик је био сличан небеским телима по томе што су на њему услови за преживљавање били изузетно тешки, његови ресурси неистражени и забачени, као и по томе што је, због његове удаљености од других континената, војне и друге инсталације било лако поставити, али и тешко бранити од напада. Уговор о Антарктику је резултат преговора који су се одвијали 1958-1959. године и којим је овај континент проглашен зоном заједничког приступа. Као што је аналогија са отвореним морем довела до означавања државне јурисдикције над свемирским бродом, заставом која се налази на њему, тако је аналогија са Антарктиком резултовала правилом да свака држава која пошаље експедицију и успостави истраживачку станицу задржава контролу над њом (Peterson 1997, 257-259).

Таква међународно-правна регулација свемирских истраживања је условила да се, у промоцији свемирских програма у САД, често користи метафора Границе. Како Роџер Лауниус констатује, представа о Америчкој граници била је "посебно евокативан и некако романтичан, као и популаран аргумент за подршку агресивном истраживању свемира, још од лансирања Спутњика I, 1957. године" (Launius 1995, 224-225). При томе, Граница се може разумети и као место и као процес. Према Реју Алену Билингтону, Граница се, посматрана као место, може дефинисати као:

"географска регија у суседству ненасељених делова континента, у којој ниска стопа насељености и неуобичајено обилни и неексплоатисани природни ресурси обезбеђују изузетну могућност за друштвени и економски напредак појединачног ситносопственика" (Billington 1974, 25).

Исти аутор дефинише Границу и као:

"процес кроз који су социоекономска и политичка искуства и стандарди појединаца замењени окружењем у којем су ниска стопа насељености и присуство неискоришћених природних ресурса обезбедили неуобичајену могућност за индивидуално самоунапређење" (Billington 1974, 25).²

Фредерик Џексон Тарнер је управо мислио на то када је амерички развој објаснио постојањем области слободне земље, њеним континуираним смањивањем и насељавањем Америчког запада (Turner 1993, 59). Према истом аутору,

² Иначе, граничном се сматрала област са густином насељености од 2 до 6 становника по квадратној миљи (Otterstrom and Earle 2002, 60).

применом старијих институција и идеја под трансформишућим утицајима слободне земље,

"одједном се ушло у ново окружење, успостављена је слобода отворених могућности, стврднути комад обичаја је разбијен, а настале су нове активности, нове линије раста, нове институције и нови идеали" (Turner 2000, 397).

Захваљујући томе, Американци су поверовали у "своје право да се шире преко земље", као и да су предводници људског прогреса (Kagan 2006, 131). У то је веровао и Џејмс Флечер, једини директор NASA³ у два мандата, када је нагласио да је у Американцима увек постојало "велико узбуђење у вези са истраживањем и открићем, било у свемирској било у фундаменталној науци" и када је поставио питање: "Ако имамо знање и ресурсе да одемо до нових места у васиони, зашто да не одемо?" (Наведено према: Launius 1995, 231). Штавише, заступници космичких истраживања често успостављају паралелу између освајања свемира и историјске Границе, како ју је разумео Тарнер. На тај начин, замишљена прошлост се користи за конструисање есенцијалистичке представе о америчком националном карактеру, односно о америчкој култури, којој је потребно освајање увек нове границе, без чега би стагнирала (Dickens and Ormrod 2007, 162-164).

Наравно, освајање свемира би омогућило његову комерцијализацију као извора енергије и материјала. У још даљој будућности, створила би се могућност и за инвестирање у свемирске колоније (Dickens and Ormrod 2007, 142-148). Таква економска исплативост истраживања и експлоатације

³ National Aeronautics and Space Administration.

свемира је ојачала оптимизам њихових заступника. Подлежавши таквом оптимизму, након што је истакао да су људска бића пионери који ће, несумњиво, колонизовати соларни систем, Едвард Хаџинс закључује:

У прошлости, патриоте су се бориле да успоставе политичке и економске услове за слободну размену и права на приватну својину. Ти услови су отворили комерцијалну границу на Земљи и дозволили нам да створимо материјално богатство и техничке капацитете о којима нисмо сањали. Успостављањем таквих услова у целом соларном систему, отворићемо бесконачне нове комерцијалне границе. Људска предузимљивост је огромна и бескрајна као и сам свемир. Бити човек је изазов за најбоље у нама. А у степену у којем остваре тај изазов, људи ће учинити свемир следећом границом слободног тржишта и човечанства (Hudgins 2002, xxv-xxvi).

Паралела између освајања свемира и освајања Америчког запада је успостављена и у научној фантастици, а највише у телевизијској серији *Звездане стазе* (*Star Trek*). Њени главни јунаци су чланови посаде свемирског брода *Enterprise*, који се, како каже глас који се чује на почетку сваке епизоде, налази у "петогодишњој мисији потраге за новим животом и новим цивилизацијама, смелог одласка тамо где ниједан човек пре није био" (Наведено према: Roberts 2006, 274). Својим највећим делом, ова серија сугерише "не само да је експанзионистичко-колонијални импулс природан (у виду старе доктрине о "Очитој судбини"⁴), већ и да представља најбоље

⁴ Вера у "Очиту судбину" ("Manifest Destiny") је заснована на доктрини којом је промовисано америчко територијално ширење у 19. веку. Како Роберт Кејган указује, заступници ове доктрине су

аспекте западњачке људске природе: спремност за борбу и способност за раст" (Booker 2008, 206). За разлику од друштвене стварности друге половине 20. и почетка 21. века, у којој су, како смо видели, свемирска истраживања мотивисана и комерцијалним разлозима, *Звездане стазе* нам указују да је, у 23. веку, капитализам учинио изобиље универзално доступним и да је радничка класа замењена машинама, те да су, као последица тога, "сви људи постали чланови универзалне доколичарске класе". Ипак, ти "богати, привилеговани појединци" су још увек желели да "истраже и колонизују галаксију, не из економских разлога, већ просто зато што је тамо". Тиме је још једном поручено да у природи људских бића постоји потреба да савлађују препреке, чак иако су то друга свесна бића (Booker 2008, 207).

Америчко истраживање свемира (и историјско и имагинарно) има идејне корене у експедицији коју су, од 1804. до 1806. године, спровели Мериведер Луис и Вилијем Кларк, по наређењу председника Џеферсона. Њихов задатак је био да, пратећи ток реке Мисури, открију најдиректнију и најпрактичнију водену комуникацију за потребе трговине преко континента, као и да сакупе информације о географији, зоологији, ботаници, геологији и етнографији Запада. Наиме, то гранично подручје је, 1804. године, за Американце било подједнако непознато као и Месец 1969. године, па су зато Луис и Кларк често поређени са Армстронгом, Олдрином и Колинсом и сматрани првим америчким астронаутима који су у на-

настојали да, током 1840-их година, заобиђу проблем сукоба између аболиционистичких и робовласничких држава, тврђом да је просторна експанзија као таква била у заједничком националном интересу, као и да је "део америчке мисије да донесе просвећеност непросвећенима" (Kagan 2006, 233).

родном сећању остали забележени као "творци Запада" (Jones and Wills 2009, 11-38).

Као део америчког националног памћења, наратив о Луису и Кларку је обезбедио "комфорну и некомпликовану верзију прошлости Запада", сусрет на Граници током којег су Луис и Кларк лиричарски приступили монументалним призорима који су им се указали и током којег су Европљани и Индијанци успоставили однос без насиља (Jones and Wills 2009, 30). Међутим, ствари су у пракси стајале знатно другачије. Како је насељавање Запада напредовало, амерички лидери у Вашингтону су били све уверенији да ће Индијанци или усвојити либералне вредности, као што су то учинили фармери и трговци, или ће бити збрисани (Kagan 2006, 83). Иако су многи политичари размишљали о праведности освајања индијанских територија, за већину насељеника граничних подручја, Индијанци су били "гамад", бића нижа од људских, чија права је непотребно разматрати. Уклањање Индијанаца је био услов да се земља учини погодном за насељавање људи и није требало да изазива већу грижу савести од уклањања змија и опасних звери (Kagan 2006, 86-87). Таква дехуманизација Индијанаца је омогућила њихово масовно убијање и "сабијање" преживелих у резерватима (Jones and Wills 2009, 171-193). Међутим, како Роберт Кејген констатује, иако "Американци памте Индијанце и оно што су им учинили", већина њих данас види одважне пионире из касног 18. и раног 19. века као освајаче и насељенике "девичанске земље" на "јаловом континенту" (Kagan 2006, 92). Зато не чуди што метафорична употреба појма "Граница" у вези са истраживањем и насељавањем свемира изазива код преосталих америчких домородаца жаљење због несрећне судбине која чека "свемирске Индијанце" (Young 1987, 269-279).

Судећи према филмском серијалу *Туђин (Alien)*, такве стрепње су сасвим основане. Једина дилема у вези са судбином свемирског чудовишта је да ли га треба потчинити људима ("типична колонијална фантазија") и искористити као оружје, односно најамника у рату против других људи (како жели Компанија) или га треба уништити (како жели Елен Рипли, главни лик у филму) (Grewell 2001, 34). При томе, Туђин није зао, већ је, "једноставно, по својој природи, неспособан да коегзистира с људима" (Booker 2006, 149), због чега га треба спречити да стигне на Земљу. Све до проглашеног "затварања Границе" у деведесетим годинама 20. века⁵, Американци су тако доживљавали "дивљег Индијанца" који вреба прилику да нападне, опљачка и побије становнике њихових градова и насеља. Како наглашава Рони Липшац, сматрали су да "извор претње лежи у мрачним шумама, у мрачним просторима изван светлости 'цивилизације'" (Lipschutz 2003, 83-84).

Попут Индијанаца, и монструозни Туђин је задржан изван "цивилизације", али то није био случај са свим ванземаљцима створеним у имагинацији Американаца. Наиме, током педесетих година 20. века, снимљен је читав низ филмова који говоре о инвазији ванземаљаца на Земљу, односно Америку. Тадашњи амерички филмски и телевизијски продуценти су желели да сукобе у својим научно-фантастичним делима представе као идеолошке борбе. Мајкл Катовић и Патрик Кинкејд наглашавају:

⁵ Фредерик Џексон Тарнер је, 1893. године, прогласио затварање границе на Западу, следећим речима: "И сада, четири века од открића Америке, након сто година живота под Уставом, Граница је нестала, а са њеним нестанком затворен је први период америчке историје" (Turner 1993, 88).

...Песимизам који је 1930-их захватио Америку у економској и социјалној депресији сада се трансформисао у парадоксалну параноју. С једне стране, америчка демократија и капитализам су се чинили непобедиви. С друге стране, изгледало је да су ти темељи угрожени антитетичним идеологијама. Према томе, било је потребно да подривачи и субверзије који су могли да сруше чак и "непобедиво", буду откривени и поражени. Такве претње су биле приказане као "унутрашњи непријатељи" и отелотворени као комунисти, који су виђени као, све заједно, довитљивији, дволичнији, субверзивнији и опаснији од нациста, претходних америчких антагониста (Katovich and Kinkade 1993, 622).

Аутори америчких научно-фантастичних филмова су рачунали на страх својих сународника од губитка онога што је тешко стечено у борби. Економска депресија и Други светски рат су били завршени и припадници средње класе су могли да се окрену "обећавајућој и безбедној будућности". Међутим, слављење те будућности је прерасло у анксиозност, пошто је "тобоже безбедни Американац 1950-их такође био и анксиозни Американац кога је било могуће уверити да су сва претходна достигнућа угрожена" (Katovich and Kinkade 1993, 621). Тако, филм *Инвазија крадљивача тела* (*Invasion of the Body Snatchers*) из 1956. године може да се тумачи као "алегорија на страх од комунистичке инвазије и субверзије" (Booker 2006, 59). Раширено је схватање да "представа о прикривеним освајачима који суштински преузимају умове нормалних Американаца, преобраћајући их у туђинску идеологију", очигледно престава одјек хладноратовског страха од комунистичке субверзије (Booker 2006, 65). Наиме, педесетих година 20. века, у Америци је био раширен страх од државног преврата употребом комунистичких техника "испирања мозга", а карактеристике

"људи-махуна" из *Инвазије крадљиваца тела* су биле исте оне које су се приписивале комунистима: асексуалност, хладноћа и лишеност људских емоција. Због тога је, према неким, "ванземаљски преврат у филму метафора за комунистички преврат" (Katovich and Kinkade 1993, 629).

Међутим, М. Кит Букер указује да *Инвазија крадљиваца тела* може да се тумачи и као коментар на забринутост због дехуманизујућих ефеката рапидног ширења капиталистичког система, који је убрзано постајао "доминантан фактор у сваком аспекту људског живота у Америци" (Booker 2006, 59). Заправо, многи елементи овог филма могу да се схвате као "директни критицизам настајућег потрошачког капитализма 1950-их". И сам Кевин Мекарти, носилац главне улоге, изјавио је у једном интервјуу да је људе-махуне доживљавао као реминисценцију на бездушне капиталисте с Медисон Авеније. Наиме, тадашњи амерички капитализам је пружао могућности за вертикалну друштвену покретљивост без преседана, али је и захтевао до тада невиђени ниво ефикасности и стандардизације. Букер закључује да су педесете године 20. века представљале Златно доба и за научно-фантастични филм и за америчку хомогенизацију, пошто су ефикасне технике масовне производње достигле висок ниво софистицираности и пенетрације у сваки аспект живота Американаца (Booker 2006, 66-67).⁶

Конечно, ниједно од ова два тумачења *Инвазије крадљиваца тела* није довољно добро за Катрину Ман која тврди

⁶ Занимљиво је да Букер критику капитализма види и у филму *Туђин*, истичући да приказ ванземаљског чудовишта као незауштављивог предатора који се непрестано мења и бескрајно је прилагодљив, подсећа на карактеризацију капитализма у *Комунистичком манифесту* (Booker 2006, 151).

да се инвазиони дискурс овог филма мање тиче бирократа, аутократа, "црвених" и радијације него ремећења родног, расног и сексуалног status quo. Према овом аутору, филм се служи "ксенофобичним тропима расне и сексуалне разлике да би драматизовао потенцијалну социјалну, политичку и личну обесправљеност послератног америчког хегемонистичког белог патријархата" (Mann 2004, 49-68).

Ипак, чини ми се да амерички научно-фантастични филмови из педесетих година имају много више везе с Хладним ратом, него што Катрина Ман жели да призна. Филм *Pan svetova (War of the Worlds)* из 1953. године нам показује да је у САД 1950-их година било тешко раздвојити страх од комунизма од страха од потискивања традиционалних америчких друштвених вредности. Инвазија Марсоваца није заустављена моћним оружјем и технологијом, већ захваљујући неотпорности нападача на земаљске вирусе и бактерије. Тиме што агресори бивају уништени док се група Американаца моли у цркви, имплицира се да је "Бог лично интервенисао у корист америчке цивилизације". Поред тога што нападаче приказује као неспремне за опстанак, филм заступа "повратак традиционалним, руралним америчким вредностима" (Тогу 1991, 18-19).

Завршетак Хладног рата је донео и нове америчке филмове о инвазији ванземаљаца. Наиме, нестанак Совјетског Савеза као примарног противника САД довео је до збрке у америчкој спољној политици и бескрајне потраге за новим претњама. Зато су, у популарној култури, ванземаљци постали једна од замена (уз комете, астероиде, терористе и поново уставу Русију) за непријатеља кога тек треба пронаћи (Lipschutz 2003,

85).⁷ Пример за то је филм *Дан независности (Independence Day)*, у којем се Американци успешно супротстављају ванземаљцима који нападају Земљу. Иако инвазија ванземаљаца представља глобални догађај, филм се фокусира на САД које се приказују као "неупитни лидер читавог света, способан да креира политике које ће све друге нације следити без расправе и озлојеђености" (Booker 2006, 233-246). Слично на почетку овог чланка испричаној причи о склапању постјугословенског мировног уговора, то имплицира да су Американци легитимни представници Земљана и тумачи заједничких интереса читаве људске врсте. Порекло такве представе о САД лежи у чињеници да су и дејтонска легенда и филм *Дан независности* настали у деведесетим годинама 20. века, деценији у којој је достигнут врхунац америчке унитарне империјалне хегемоније, која је успостављена завршетком Другог светског рата (Ribić 2007, 21; Valerštajn 2005, 151-173).

Империјална доминација САД у свемиру је успостављена у јулу 1969. године, успешним завршетком програма "Аполо", односно, слањем три астронаута на Месец. Заправо, у трци за освајање свемира, почетну предност су стекли Совјети, тако што су, у октобру 1957. године, лансирали "Спутњик I", свој први сателит. У марту 1958. године, Американци су, да би парирали својим глобалним ривалима и у свемиру, основали NASA, чији је задатак био да одбрани "амерички престиж у очима света" (Beebe 1999, 1746). То је било неоп-

⁷ Имануел Волерстин (Валерштајн) пише да је Амерички век (како он назива период Хладног рата) био "таква геополитичка стварност у којој друга такозвана суперсила, СССР, има улогу и глас, али не и стварну моћ да уради било шта друго сем да се шепури у свом кавезу". Након што је тај кавез имплодирао, нестао је "основни политички разлог америчке хегемоније" (Volerstin 2004, 41).

ходно зато што совјетски лидер Никита Хрушчов не само да је истицао значај свемирских достигнућа своје земље за потенцијалну употребу далекометних балистичких ракета, него је и тврдио да је "совјетски свемирски програм директно доказао супериорност СССР у науци и технологији" (Slotten 2002, 328). На почетку 1960. године, у NASA је закључено да следећи корак треба да буде лунарна мисија с људском посадом, али је администрација председника Ајзенхауера ту замисао сматрала прескупом. Међутим, после катастрофе у Заливу свиња и совјетског слања првог човека у свемир, у априлу 1961. године, Кенедијева администрација је прихватила тај план, а сам Кенеди је предложио да NASA спусти првог човека на Месец до краја деценије (Johnson 2001, 690).

Промовисање учешћа у трци у свемиру као националног интереса, праћено је конструисањем херојских фигура космонаута, инжењера и научника. Популарна култура је била примарно оруђе Кенедијеве и Џонсонове администрације за придобијање јавне подршке за трку у свемиру. Карактеристичан пример за то је стрип *Фантастична четворка* (*The Fantastic Four*), чији су јунаци приказани као идеалне америчке патриоте, а Њујорк, град у којем делују четири суперхероја, третиран као метонимија за САД (Yockey 2005, 62-64). Међутим, попут тадашњих космонаута и других учесника свемирског програма, NASA и становници тог имагинарног Њујорка су били искључиво белци. Штавише, у својим раним годинама, тај стрип даје "мало или нимало простора етничким или расним мањинама, осим кроз редуктивни симболизам општих туђинских претњи". Резултат је утопијска визија Њујорка насељеног белим припадницима средње класе, у којем не постоји криминал, па Фантастична четворка може да се посвети одбрани "слободног света" од опасности које долазе и са Земље и из свемира (Yockey 2005, 66-67).

Како Адилифу Нама констатује, дуго су црнци били структурно одсутни из научно-фантастичних филмова, што је била препознатљива одлика жанра. Чак и када су били присутни, били су "крајње маргинализовани и ирелевантни за наратив", па су, практично, били невидљиви (Нама 2008, 10). До промене је дошло крајем шездесетих година, под утицајем друштвеног покрета "Црна моћ" (Black Power Movement), када су црни глумци почели да добијају значајније улоге, међу осталим, и у научно-фантастичним филмовима (Нама 2008, 21-22). Штавише, 1974. године, појавио се филм који је директно напао, пре свега, расну хегемонију белаца у САД, али и империјалну хегемонију те државе у свету. Ради се о филму *Свемир је место* (*Space is the Place*), за који је сценарио написао и у којем главну улогу игра Сони Блант, велики фри џез (free jazz) музичар, познатији под псеудонимом Сан Ра (Sun Ra). У филму, Сан Ра долази из свемира да спасе америчке црнце од белачког расизма. На крају, Сан Раова свемирска Арка односи шачицу црнаца на нову планету, док Земља експлодира услед нараслог расизма. (Нама 2008, 155-160)

*

Мит о Граници је пружио легитимитет америчкој политици империјалног освајања и на Земљи и у свемиру. Тај мит је интерпретиран и у америчкој научно-фантастичној продукцији из друге половине 20. века, али на различите начине. У телевизијској серији *Звездане стазе* најчешће је приказана његова "луис-кларковска", оптимистична верзија заснована на визији неконфликтног сусрета свемирских пионира и домородачког становништва нових, неистражених космичких простора, док нас филмски серијал *Туђин* суочава са мрач-

ном, песимистичком сликом рата до истребљења између људи и ванземаљаца. Такво песимистичко виђење могућих последица америчких свемирских освајања преовладало је међу Индијанцима из САД, првим жртвама мита о Граници.

Од педесетих година 20. века, хладноратовски ривалитет између САД и Совјетског савеза проширио се са Земље у свемир. Само оснивање NASA било је реакција на совјетске почетне успехе у космичким истраживањима и подухватима. Такође, амерички научно-фантастични филмови из те деценије представљају, пре свега, одраз страха од ширења комунистичке идеологије и успостављања совјетске глобалне империјалне хегемоније. Комунистима у стварности и ванземаљцима у филмској имагинацији супротстављала се Америка која је себе видела као расно хомогену (белу) и ослобођену унутрашњих социјалних конфликта. Таквој представи о Америци у стварности се, између осталих, супротставио друштвени покрет "Црна моћ", а у имагинацији научно-фантастична филмска продукција у којој су црни глумци добијали најзначајније улоге. Тиме је оспорена белачка расна хегемонија унутар САД, али и легитимитет америчке глобалне империјалне доминације.

По завршетку Хладног рата, у деведесетим годинама 20. века, америчка глобална унилатерална империјална хегемонија је достигла свој врхунац, што је код Американца довело до јачања уверења да представљају легитимне представнике читавог човечанства, као и да су једини позвани да тумаче његову судбину. У научно-фантастичним филмовима из те деценије, као што је *Дан независности*, Американци успевају да одбране читаву планету Земљу од освајача и других опасности из свемира. У стварности, Америка је доминирала глобалним политичким и економским поретком, што је подразумевало и наметање решења ратних конфликта у раз-

личитим делovima sveta. При томе, Американци су били толико уверљиви да су у легитимност њихове глобалне унилатералне империјалне хегемоније поверовали и неки припадници сукобљених балканских етноација, о чему сведочи дејтонска легенда препричана на почетку овог чланка.

Литература:

- Beebe, Barton. 1999. Law's Empire and the Final Frontier: Legalizing the Future in the Early Corpus Juris Spatialis. *The Yale Law Journal* 108 (7): 1737-1773.
- Billington, Ray Allen. 1974. *America's Frontier Heritage*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Booker, M. Keith. 2006. *Alternate Americas: Science Fiction Film and American Culture*. Westport, Connecticut; London: Praeger.
- Booker, M. Keith. 2008. "The Politics of Star Trek". In *The Essential Science Fiction Television Reader*, ed. J. P. Telotte, 195-208. Lexington: The University Press of Kentucky.
- Dickens, Peter and James S. Ormrod. 2007. *Cosmic society. Towards a sociology of the universe*, London and New York: Routledge.
- Grewell, Greg. 2001. Colonizing the Universe: Science Fiction Then, Now, and in the (Imagined) Future. *Rocky Mountain Review of Language and Literature* 55 (2): 25-47.
- Hudgins, Edward L. 2002. "Introduction: The Coming Commercial Frontier in Space". In *Space. The Free-Market Frontier*, ed. Edward L. Hudgins, ix-xxvi., Washington, D. C: CATO Institute.
- Hudgins, Edward L. (ed.) 2002. *Space. The Free-Market Frontier*. Washington, D. C: CATO Institute.
- Jones, Karen R. and John Wills. 2009. *The American West. Competing Visions*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Johnson, Stephen B. 2001. Samuel Phillips and the Taming of Apollo. *Technology and Culture* 42 (4): 685-709.
- Kagan, Robert. 2006. *Dangerous Nation*. New York: Alfred A. Knopf.

- Katovich, Michael A. and Patrick T. Kinkade. 1993. The Stories Told in Science Fiction and Social Science: Reading "The Thing" and Other Remakes from Two Eras. *The Sociological Quarterly* 34 (4): 619-637.
- Launius, Roger D. 1995. A Western Mormon in Washington, D. C.: James C. Fletcher, NASA, and the Final Frontier. *The Pacific Historical Review* 64 (2): 217-241.
- Lipschutz, Ronnie D. 2003. "Aliens, Alien Nations, and Alienation in American Political Economy and Popular Culture". In *To Seek Out New Worlds. Science Fiction and World Politics*, ed. Jutta Weldes, 79-98. New York: Palgrave Macmillan.
- Mann, Katrina. 2004. "You're Next!": Postwar Hegemony Besieged in "Invasion of the Body Snatchers". *Cinema Journal* 44 (1): 49-68.
- Nama, Adilifu. 2008. *Black Space. Imagining Race in Science Fiction Film*. Austin: University of Texas Press.
- Otterstrom, Samuel M. and Carville Earle. 2002. The Settlement of the United States from 1790 to 1990: Divergent Rates of Growth and the End of Frontier. *Journal of Interdisciplinary History* 33 (1): 59-85.
- Peterson, M. J. 1997. The Use of Analogies in Developing Outer Space Law. *International Organization* 51 (2): 245-274.
- Redfield, Peter. 2002. The Half-Life of Empire in Outer Space. *Social Studies of Science* 32 (5/6): 791-825.
- Ribić, Vladimir. 2007. "O ekonomskoj tranziciji iz makroistorijske perspektive". U *Antropologija postsocijalizma*, ur. Vladimir Ribić, 6-22. Beograd: Srpski genealoški centar – Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Ribić, Vladimir (ur.) 2007. *Antropologija postsocijalizma*. Beograd: Srpski genealoški centar – Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Roberts, Adam. 2006. *The History of Science Fiction*. Hampshire and New York: Palgrave Macmillan.
- Slotten, Hugh R. 2002. Satellite Communications, Globalization, and the Cold War. *Technology and Culture* 43 (2): 315-350.
- Smith, Susan Harris & Melanie Dawson (eds.) 2000. *The American 1890 s. A Cultural Reader*. Durham & London: University Press.

- Telotte, J. P. (ed.) 2008. *The Essential Science Fiction Television Reader*. Lexington: The University Press of Kentucky.
- Torry, Robert. 1991. Apocalypse Then: Benefits of the Bomb in Fifties Science Fiction Films. *Cinema Journal* 31 (1): 7-21.
- Turner, Frederick Jackson. 1993. "The Significance of the Frontier in American History". In *History, Frontier, and Section. Three Essays*, by Frederick Jackson Turner, 59-91. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Turner, Frederick Jackson. 1993. *History, Frontier, and Section. Three Essays*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Turner, Frederick J. 2000. "The Problem of the West". In *The American 1890 s. A Cultural Reader*, eds. Susan Harris Smith & Melanie Dawson, 396-407. Durham & London: University Press.
- Volerstin, Imanuel. 2004. *Opadanje američke moći*. Podgorica: CID.
- Valerštajn, Imanuel. 2005. *Posle liberalizma*. Beograd: Službeni glasnik.
- Weldes, Jutta (ed.) 2003. *To Seek Out New Worlds. Science Fiction and World Politics*. New York: Palgrave Macmillan.
- Yockey, Matthew. 2005. This Island Manhattan: New York City and the Space Race in *The Fantastic Four*, *Iowa Journal of Cultural Studies* 6: 58-79.
- Young, M. Jane. 1987. "Pity the Indians of Outer Space": Native Americans Views of the Space Program. *Western Folklore* 46 (4): 269-279.

Vladimir Ribić

Cosmos as American Imperial Space

Abstract: Since 1950s the United States of America (USA) legitimized their imperial hegemony also by conquest of Space. Consequently, this empire sees itself as a legitimate representative of the humanity. Such a notion reflects itself in both folklore and science fiction.

Key words: United States of America (USA), imperial hegemony, cosmos, science fiction, folklore.

Sadržaj

Bojan Žikić	
Predgovor	5
Dejan Ognjanović	
Propast sveta nije šteta. Motiv katastrofe u romanima Dž. G. Balarda	9
Gordana Gorunović	
Ostrvo dana sutrašnjeg: književna fikcija kao kulturalna kritika	31
Ilna Jakimovska i Dragan Jakimovski	
Tekst kao laboratorija: naučnofantastična književnost kao antropološki misaoni eksperiment	65
Ljiljana Gavrilović	
O robotima i ljudima: imaju li roboti dušu?	81
Zlatko Knežević	
O nečemu ni iz čega i pozitronskim dušama: antropologija, naučna fantastika i tehnologija	111

Vladimir Ribić

Svemir kao američki imperijalni prostor 145

Ivan Đorđević"Nacionalni heroj" u domaćoj naučnofantastičnoj
književnosti 165**Bojan Žikić**Mi smo *Ja*, oni su *Roj*. Individualni i kolektivni
identitet kao relaciono svojstvo ljudi i tuđina u
naučnoj fantastici 191**Danijel Sinani**The Great Gig in the Sky. Kratka istorija NLO
fenomena i ljudske opsednutosti "vanzemaljcima" 219**Iva Nenić**O (ne)poslušnim kćerima. Žene i rod u diskursu
naučne fantastike 255

Izdavači: "Srpski genealoški centar", Radnička 50, Beograd i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Čka Ljubina 18-20. Za izdavače: Filip Niškanović i Bojan Žikić. Urednik: Miroslav Niškanović. Lektor i korektor: Nataša Anđelković. Prevod rezimea na engleski: mr Srđan Radović, Likovna realizacija: Tijana Dolić, Kompjuterska obrada i štampa: SGC, Beograd. Tiraž: 500 primeraka.
Beograd 2010.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

398(082)
001.94:39(082)
82.09-311.9(082)

NAŠ svet, drugi svetovi : antropologija, naučna fantastika i kulturni identiteti / uredio Bojan Žikić. – Beograd : Srpski genealoški centar : Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta, 2010 (Beograd : Srpski genealoški centar). – 272 str. ; 17 cm. – (Etnološka biblioteka / [Srpski genealoški centar] ; knj. 47)

Tekst lat. i ćir. – Tiraž 500. – Napomene i bibliografske reference uz tekst. – Bibliografija uz svaki rad. – Summaries.

ISBN 978-86-83679-61-4 (SGC)

1. Жикић, Бојан, 1967- [уредник]

а) Научна фантастика – Антрополошки аспект -
Зборници б) Књижевност – Мотиви – Научна
фантастика – Зборници

COBISS.SR-ID 175889164